

TÓTH GÁBOR

Budapest ostroma: az ostromnaplók sajátosságai

Siege of Budapest: diaries from the Budapest fortress

Absztrakt

A budapesti ostromnaplók speciális forrásai az 1944–1945-ben keletkezett ego-dokumentumoknak. A naplók sokszínűségükkel, szubjektív nézőpontjaikkal mutatják be a városostromban rekedt civilek életét, hétköznapjait. A források beszédesen vallanak az óvóhelyeken rekedt lakosság életéről és arról, hogy mi mindent tettek az egyéni és a közösségi túléléseért.

A naplók többsége nem a harci cselekmények ismertetése miatt jelentős, hanem azért, mert bemutatja a megváltozott élethelyzetbe került polgárság kihívásokkal teli heteit. Továbbá azokat az új életstratégiákat, amelyekkel sikerült több százezer embernek túlélnie a második világháború egyik leghosszabb városostromát.

Az ostromnaplók többsége megegyezik abban, hogy tartalmaznak egyfajta „veszteséglistát”, melyben napi rendszerességgel számolnak be az egyén identitását meghatározó személyek, épületek, tárgyak stb. pusztulásáról. A múlthoz való kapcsolódás az emberi természet sajátja. A múlt, a közös emlékek meghatározzák az egyén és a közösség identitását, így azok pusztulása az egyén önképének pusztulása is egyben. A veszteségek felsorolása mellett a naplóiírók a túlélésért folytatott egyéni és közösségi események listáját is rögzítik. Mit és hogyan tettek meg az életben maradás érdekében? Az ételszerzés, vízhordás, kútásás, szükségtemetések, romeltakarítások stb. mind-mind a jövőért tett erőfeszítéseket mutatják be.

Kulcsszavak: Budapest ostroma, polgári naplók, ego-dokumentumok, második világháború, egykorú források

Abstract

The Budapest siege diaries are special sources of documents created during the Second World War. The citizens' diaries show the life and daily routine of the civilians trapped in the city siege with their diversity and subjective viewpoints. The sources report on the life of the population forced into shelters for almost two months, and about everything they did in the hope of individual and community survival.

The majority of the diaries are not significant because of the description of combat actions, but because they present the new life strategies with which hundreds of thousands of people managed to survive one of the longest city sieges of the Second World War.

Although the siege diaries are diverse and written by many citizens, similarities can also be observed. This study presents them.

Keywords: Siege of Budapest, citizens' diaries, ego-documents, Second World War, contemporary documents

Bevezetés

A budapesti ostromnaplók speciális forrásai az 1944–1945-ben keletkezett ego-dokumentumoknak. A naplók sokszínűségükkel, egyedi, szubjektív nézőpontjaikkal mutatják be a katlancsatában rekedt civilek életét, hétköznapjait. A források beszédesen vallanak az óvóhelyeken rekedt lakosság félelméről, megalázottságáról, ugyanakkor megörökítik a túlélés és az újrakezdés egyéni tenni akarásának eseményeit is. A naplók többsége nem a harci cselekmények ismertetése miatt jelentős, hanem azért, mert árnyalja és a bemutatja a megváltozott élethelyzetbe került polgárság kihívásokkal teli heteit. Az ostromnaplók egyfajta áldozatnarratívaként is értelmezhetők, amelyben a civil lakosság megörökíti azt, hogy addigi élete és a körülötte lévő világ – minden hite, vágya és igyekezete ellenére – hogyan pusztul el. A naplóírók az áldozat perspektívájából kívánják megörökíteni a pillanatok alatt megváltozó életeteket, mindazt, ami a túlélésük érdekében drasztikus életstratégia-változásokra kényszerítette őket, és magyarázatokat adni ezekre. Az ostromnaplók szerzői nem egyszer jelentős lelki nyomás, frissen szerzett traumák súlya alatt írták tudósításaikat, naplóikat. Ebből adódóan igen sokféle mélységű forrással találkozhatnak a kutatók. Közel nyolc évtizeddel a háború befejezése után a legkülönbözőbb helyeken felbukkanó, korábban ismeretlen ostromnaplók minden bizonnyal már nem fogják jelentősen módosítani az eddig megismert hadtörténeti események sorozatát, azonban a polgárság életéről számos többletinformációt, érdekességet tartogathatnak a társadalomtörténészek számára. Kiváltképpen, ha egy közösség, intézmény életét ismerhetjük meg belőlük.¹

¹ Ilyen például a Farkas Edith Katolikus Szeretetotthonban fennmaradt két ostromnapló, melyből kiadvány is megjelent (*Ostromnapló. Szerzetes nővérek a halálkatlanban*, 2014), illetve Bagár Iván segédlelkész tavalyi évben aukción gazdát cserélt naplója, amely a Budavári evangélikus egyházközösség életéről számol be.

A polgári magánnaplók

A történelemtudomány és a társadalomtudományok művelői számára minden magándokumentum jelentős forrásértéket képviselhet, mivel az egyén, a közösség életébe, illetve régen letűnt korszakokba engedhet betekintést. Kiemelkedő forrásértéket képviselnek a magánnaplók, melyekben egy-egy személy napi rendszerességgel vall saját életéről, legtöbbször magának, későbbi énjének. Hazánkban a magánnaplók írása a 19. század második felétől kezd egyre gyakoribbá válni. A naplóírás szokásgyakorlata mögött nem elsősorban az oktatás tömegessé válása állt, hanem az akkori kor uralkodó eszményei, műveltségi divatja. A társadalmilag és kulturálisan mintaadó hazai arisztokrácia tagjainak tevékenysége nagy hatással volt a polgári kultúra alakulására is. A napló és a naplóírás hamarosan a polgári öntudat és identitás eszközévé vált, mely racionális eszközökkel igyekezett megörökíteni az egyéni életek leiratait. A naplóban az író saját életének fontosnak ítélt eseményeit, örömeit, bánatait, titkait örökítette meg. A második világháború kezdetére generációk nőttek fel, melyeket úgy neveltek, hogy a naplóírás hasznos egyéni tevékenység, amely erősíti az önismeretet, nemesíti a jellemet és állhatatosságra nevel. A naplóírás nemcsak személyes, hanem közösségi célokat is szolgált. Erre a példa a nagy jelentőségű eseményekről, katasztrófákról, háborúkról való tudósítások. A naplóíró gyakorta tudatosan azzal a szándékkal lép elő, és határozza meg tevékenységét, hogy a jövő közössége számára örökítsen meg nagy jelentőségűnek ítélt eseményeket. Budapest ostromának civil naplói is ilyenek, amelyeket ebből a szempontból is érdemes szemügyre venni. Fontos tudni, hogy a korszak naplóírásának számos előképe volt ugyanis. A két világháború közötti időszakban hazánkban felértékelődött a naplók és az azokból kiadott kötetek, magántörténelmek társadalmi jelentősége. Számos első világháborús napló alapján születtek könyvek, irodalmi alkotások, sajátos narratívák kerültek az olvasni vágyó nagyközönség elé. A trianoni bénultság állapotában lévő magyar társadalom egy része – elsősorban a polgárság – kereste a lehetőséget a közelmúlt jobb megismerésére, illetve saját megváltozott életének megörökítésére, közzétételére. A 20. század első évtizedeire az egyéni élmények, tapasztalatok, naplók vagy magánnaplók alapján készült önéletrajzi írások nagy számban jelentek meg a szépírói munkák mellett. A trianoni Magyarországon tapasztalható, sokszor katasztrófális társadalmi, gazdasági, kulturális problémák

valóban magyarázatra szorultak. Miként és hogyan történhetett meg a felfoghatatlan méretű országvesztés? Hogyan roskadhatott össze pár év alatt Európa egyik legerősebbnek vélt monarchiája? Sokan a választókat a hivatalos, manipulált és annak vélt tájékoztatás helyett a személyes dokumentumokban is látták, melyek „kendőzetlenül” mutatták az egykori harctéri eseményeket, a politikai csatározásokat. Az olvasók az „igazságra”, a felelősök megnevezésére voltak kíváncsiak. Minderre az első világháború utáni kritikus, átmeneti korokban még nagyobb szüksége volt a közösségeknek. Többek között az akkori társadalmi igény helyezte az érdeklődés középpontjába az első világháborús naplókat, illetve az azok alapján írt visszaemlékezéseket. Általában a társadalmilag – és/vagy politikailag – közmegbecsülésnek örvendő személyek naplói kerültek kiadásra (vö. Tormay Cécile naplóregénye, a *Bujdosó könyv* [1920–1921]), de arra is van példa, hogy valakit saját élménytörténete által tudott igazán közismertséget elérni (vö. Nyíró József: *Isten igájában* [1930], Somogyváry Gyula: *Virágozik a mandula...* [1933] stb.). Az európai szépirodalom prózáíróinak – és az olvasóközönségnek – évtizedekre témát adott a Nagy Háború.² Mindezeknek a folyamatoknak megemlézése azért lényeges, hogy lássuk, a második világháború kezdetére a naplók, illetve a naplóból készült alkotások (könyv, vers, verses önéletrajz, színházi előadás stb.) társadalmi szerepe erősen megnövekedett a polgárság körében. Így a naplók példával szolgáltak a budapesti lakosság számára is. Egyeseknek meghatározták az eseményekhez való hozzáállásukat, rögzítési szándékaikat. A naplók egy részénél – a személyes jelenlét túlértékelése mellett – ugyanis érezhetőek a mintakövetésből adódó későbbi irodalmi, közéleti és más publikációs célok is.

A budapesti ostromnaplók

A Budapest ostroma alatt írt naplókat – kutatási témánk szerint – alapvetően két csoportba oszthatjuk: hadi- és magánnaplókra. A hadinaplók a katonai egységek által vezetett kronologikus harci események felsorolását tartalmazó hivatalos dokumentumok. Nem tartoznak bele a katonák által vezetett személyes naplók, melyeket a civilekhez hasonlóan

² Szegedy-Maszák 2016, 5–46.

a magánnaplók közé sorolhatunk. A harctéren íródott naplók, függetlenül írójuk rendfokozatától, titulusától, ugyancsak a személyes vágyakról, aggodalmakról, kiszolgáltatottságról stb. számolnak be. A naplóvezetés szokása a második világháborúban – az első világháborúhoz hasonlóan – elsősorban a több szabadidővel és megörökítési szándékkal rendelkező tisztek között volt jellemző. Budapest ostroma esetében a helyzet azonban egészen más képet mutat. A német megszállás alatt álló Magyarország és katonái ritkábban örökítették meg írásban élményeiket, véleményüket, félelmeiket – vagy ritkán maradtak ezek fent. Így a Budapest ostromát bemutató egykorú naplók döntő többségét civilek alkották. Természetesen nem szabad megfeledkezni arról, hogy az első világháborútól eltérően városostromok is történtek. Budapesten több száz ezer civil rekedt, akik szemtanúi és gyakorta krónikásai lettek a sorsfordító jelentőségű történelmi eseményeknek.

A naplóírás szokása elsősorban a polgári középosztály, illetve azok ifjúsága között lehetett a leggyakoribb, de ez nem volt kizárólagos. Vidéken leginkább a világi és egyházi vezetők, értelmiségiek örökítették meg magánszorgalomból a háborús eseményeket. A falusi és a tanyavilágban élő parasztság körében, ugyan igen szerény számmal, szórványosan megtalálhatók hosszabb-rövidebb írások, melyek idővel a kutatók, illetve a nyilvánosság elé kerülnek. A nagy terjedelmű, mélyebb értelmezéseket felvonultató civil háborús napló viszonylag ritka a vidéki Magyarországon. Minden bizonnyal ott íródhattak, ahol a frontvonulás hosszabb ideig tartott, illetve olyan nehézségekkel, konfliktusokkal járt, amelyek naplóírásra ösztönözték az ott élőket. Fontos szólni ugyanakkor arról is, hogy a marginális, szegénységben élő társadalmi csoportok (például magyarországi cigányság, uradalmi cselédség), valamint az 1944 őszen menekülésre kényszerített közösségek (például bukovinai székelyek) esetében nem ismertek ilyen háborús naplók.

A naplók gyakorisága történelmi, társadalmi, kulturális okokra is visszavezethető. Naplót elsősorban azok vezettek a háború alatt, akikben volt hasonló nyitottság a naplóírás felé. A naplók hiánya nem feltétlenül az iskolázatlanságot, az események iránti közönyt vagy érthetlenséget tükrözi, hanem azt, hogy a vidéki, rurális lakosság jelentős része a szóbeliségben adta át ismereteit a világról. A jelen eseményei tehát nem írásban kerültek megörökítésre, hanem – tradicionálisan – a közösségi beszédalkalmakon, a személyes emlékezetből kerültek elbeszélésre. Az írásbeli

rögzítés elmaradásának volt még egy igen jelentős oka: az időhiány. A magyarországi vidéki, paraszti közösségek is felfokozott, kiszámíthatatlan napok között élték meg a frontátvonulásokat, melyek nem nélkülözték az átvonuló csapatok kegyetlenkedéseit, erőszakoskodásait, elhurcolásait, az állatállomány, illetve a termény elrablását. A vidéki magyar társadalomnak jelentős problémákat kellett megoldania, nemegyszer teljes életstratégia-váltásra volt szüksége. Mindezek nagymértékű szervezést, fizikai munkát és időt igényeltek. (Például a nők elrejtése, az állatállomány megvédeése, a ruhanemű és más vagyontárgyak megóvása stb.) Ebben a „dologidőben” a naplóírás mint társadalmi cselekvés teljességgel fölösleges, hátráltató, sőt egyes esetekben kompromittáló volt, így nem is valósult meg. Érthetően kevésbé volt szokásban. A háború alatt írott vidéki feljegyzéseket, naplókat többnyire a munkákban inaktívabb korosztályok (például idősek, illetve gyermekek) alkották. Mint minden ilyen forrás esetében, kérdéses, hogy éppen ezeknek a korosztályoknak a nézőpontjai mennyire tükrözik a valós történelmi, társadalmi eseményeket, vagy éppen csak mások elbeszéléseire, tapasztalataira, vélekedéseire építenek. A naplóírásnak a személyes adottságok és motivációk mellett van még egy másik lényeges tényezője: ez pedig az idő, amely Budapest ostroma esetében létfontosságú. A vidéki lakosság felfokozott aktivitásával szemben Budapest népe hosszú hetekre passzív „semmittevésre” volt kényszerítve az óvóhelyeken. Az „unaloműzéstől” a háborús stressz „levezetésén” keresztül számos oka, célja volt az írások létrejöttének. Ezek pontos egyéni, pszichológiai okai azonban kívül esnek a történelem- és társadalomtudományok illetőségi körén. Mégis, ezen írások belső, rejtett okainak, céljainak és motivációinak megismerése központi jelentőségű, hiszen ezek nyomán jöttek létre a kutatók számára fontos kordokumentumot jelentő források. A források szakszerű értelmezésével, összehasonlításával ismerhetőek meg teljesebben a leírt szövegek.

A Budapest ostroma alatti naplóírási szándéknak voltak közös lélektani, műveltségbeli motivációi is. Az ostromlott civil lakosság pontosan tudatában volt annak, hogy a Budapestért folytatott harc jelentős, az egész ország jövőjét meghatározza. A történelmi események és az egyéni sorok radikális megváltozását így sokan ítélték megörökítésre érdemesnek. Budapest „nyílt várossá” nyilvánításának elmaradása mindenki számára világossá tette, hogy komoly fordulatot jelentett az ostrom kezdete.

Kik írtak naplót?

A civil naplókról és azok íróiról nehéz összegzéseket megfogalmazni, ugyanakkor vannak olyan pontok, amelyek alapján tehetőek egyes általánosítások. A naplóírók társadalmi helyzetük, származásuk szerint többnyire jól kategorizálhatók: a polgári középréteghez, a szellemi, gazdasági értelmiséghez tartoztak. Más-más területeket mutatnak be, más nézőpontok alapján, eltérő hosszúságban írják le az eseményeket, így maguk az ostromnaplók igen sokszínű források, adalékok a témát kutatók számára. Más-más érzékenységgel és a más-más íráskészséggel íródtak ezek a történelmi források. A fennmaradt naplók arról árulkodnak, hogy szerzőik egy része nem volt rutinos naplóíró. Kiváltképpen a fiatalok. Ám ők voltak azok, akik a történelmi szemtanúság felelősségét felismerték. Gyakorta kisalakú naptárba, pár szóban, mondatban örökítették meg a napi eseményeket. Mások viszont vaskos füzetekbe írták ostromélményeiket, félelmeiket, vélekedéseiket. A Budapest ostromáról szóló elbeszélésekhez hasonlóan³ a naplóírók egy jelentős része tudósítását 1944 tavaszán kezdte meg. Magyarország német megszállását követően sokan voltak, akik tollat, ceruzát, egyesek pedig írógépet ragadtak, hogy beszámoljanak a háborús hétköznapok eseményeiről, a megváltozó politikai helyzetről, vagy „kibeszélik” magukból mindazon félelmeiket, kétségeiket, aggodalmaikat, amelyek kevésé lehettek a közbeszéd részei. A megváltozó világ sokakat írásra, megörökítésre sarkalt. Számos napló kezdődött 1944. december 24-vel is, amikor az ostromgyűrű bezárult a főváros körül és hozzátétőlegesen 1945 tavaszáig tartott. Az ostrom 1945. február közepére befejeződött, azonban az „ostromlét” és a háborús körülmények nem múltak el. Sokan még hónapokig együtt éltek a pincékben, főleg ahol az emeleti lakrészek lakhatatlanná váltak, illetve ahol a szovjet katonák erőszakoskodásaitól, állandó visszatéréseitől tartani lehetett. Így az ostromnaplók írói többnyire a karácsony és húsvét közötti időszakot dokumentálják, majd tudósításaik az újrakezdség tartanak, amikor is vége szakad az írásoknak. Gyakorta nem maradt több idő azok folytatására, illetve számolni kell azzal a lelki tényezővel is, hogy a lerombolt fővárosban túl fájdalmas volt szembenézni a jelennel és a bizonytalan jövő kilátásaival.

3 2011–2019 közötti interjútapasztalataim alapján.

A két világháború között a hazai értelmiség közel felét tömörítette a székesfőváros.⁴ Az ország központi állami, gazdasági intézményei, főbb egyetemei és középfokú iskolai központjai is itt működtek. Mindebből adódóan a tudomány, a kultúra véleményformáló és meghatározó döntéshozó személyei – és azok családjai – ugyancsak itt éltek. Budapest elit-jének „szálláshelye” jóformán a pesti városközpontban, illetve Bel-Budán koncentrálódott, pont ott, ahol később a legtovább voltak megtapasztalhatóak a háborús események. Mindezekből kifolyólag igen sajtóságos, unikális forrásegyüttes jött létre az ostrommal kapcsolatosan. Ráadásul éppen akkor, amikor a hivatalos állami szervek forráslétrehozó apparátusa nem működött.

Közismert, hogy Budapest polgárságának szervezett kiürítése nem történt meg. Az ostromgyűrű bezárulásával a lakosság hamarosan ráeszmélt, hogy a gyors frontátvonulás helyett valódi, háztól házig tartó ostromba került. *„Benyomásunk: a németek Sztálingrádot csinálnak a budai várból, mindennek el kell pusztulnia!!! S mi bent rekedtünk!”*⁵ A közelgő „tűzkeresztség” elkerülhetetlenségéből adódóan óriási feszültség és várakozás volt az emberekben. Az eseményeket többnyire a jobb szellemi és anyagi helyzetben lévő polgárság nézőpontjából ismerhetjük meg. A városi munkásság, a cselédség naplóját, feljegyzéseit szinte egyáltalán nem ismerjük, aminek egyik oka, hogy jóval kevesebben foglalkozhattak naplójárással. A frontvonal előtt menekülők, Budapesten rekedtek naplói sem ismertek, mivel az átmeneti állapotban nem az események rögzítése, hanem azok átélése a fontos számukra. Az ismert naplók alkotói között meglepően kevés a középkorú nő, ami azért is különös, mert a jómódú polgárcsaládok háztartásbeli feleségei szabadidejükben szívesen művelődtek és előszeretettel vezettek akár divatból naplót. Ostromnaplóikat azonban kevésbé ismerjük. Mindez meglátásom szerint három jelentős okra vezethető vissza: 1. A naplójírók saját, éveken írt magánnaplóiban csak egy „fejezet” volt az ostrom, melyet vagy továbbörökítettek családjukban, vagy nem, de nem képezett fizikailag külön dokumentumot. 2. Az ostrom alatt a megváltozó hétköznapi élet fáradásaiban a fiatal és a középkorú nők átlagon felüli munkával tudták családjuk, rokonságuk, szomszédságuk életben maradását biztosítani. A férfiak hiányában, vagy a katonakö-

⁴ Bódy 2013.

⁵ Cs. Lengyel 1997, 251–261.

teles férfiak rejtőzködése miatt rájuk hárult minden feladat megoldása. A napi teendők mellett sokat foglalkoztak a pincében rekedt gyermekekkel, valamint a rászoruló betegekkel és idősekkel. Ezek a társadalmi és egyéni kötelezettségek nem adtak lehetőséget arra, hogy gondolataikat, jelenüket rendszeresen papírra vessék. 3. A fentiek mellett volt egy harmadik, igen fontos jelenség is, amely gátolhatta a naplók megszületését, illetve azok megmaradását, megismerhetőségét: az ostrom után a nőket ért tömeges erőszakhullám. A különböző becslések szerint 50 és 200 ezer közötti nemi erőszak történetét csak Budapesten.⁶ Nagyon kevesen írták/írhatták meg életük legmegalázóbb eseményeit, ha mégis megtették, akkor inkább terápiás céllal cselekedték azt meg. Ezeket a naplókat azonban tabu öleli körül, vagy lapjaikat megsemmisítették, a történetekről nem beszéltek. Eltagadták, ezzel az eseményeket meg nem történtté tették. A nőkkel szembeni tömeges erőszakot érthető okokból a férfiak sem örökítették meg. Az egyébként terjedelmes napi leírásokat készítő naplóiírók is beszédesen hallgattak. *„Az óvóhelyen is folytonosan órákat követeltek, és elvitték a hosszú bőrkabátomat, este pedig álmatlan éjszakát rettegtünk végig, amikor nőket követeltek. [...] Február 4-, 5-, 6-, 7-én nem jegyeztem fel különösebbet. Zabrálás, davajozás és álmatlanul végigrettegett éjszakák követték egymást, az oroszok erőszakoskodtak.”*⁷ A társadalmi illem, a norma, a közösségi tabu hatásai érződnek a naplókon. Az egyéni vagy a hozzátartozókon esett sérelmeket évtizedek után is – érthető okokból – családi és közösségi védelem óvja a kutatói érdeklődéstől. Az ostromnaplók közül figyelemre méltó továbbá, hogy melyek maradtak meg, illetve kerültek a kutatók kezébe. Egyes társadalmi, munkahe-lyi, politikai vagy egyéb formális, informális csoportokba, közösségekbe tartozó személyek, akik a politikai fordulat után marginális helyzetbe kerültek (például a Nyilas Párt tagjainak naplója stb.) – ha írtak is korábban naplót –, nagyobb arányban semmisíthették meg azokat. Így az egykori naplóiírók nézőpontjai, megörökítéseik szemszöge e szempontból is töredékessé teszi a naplók vizsgálatát. Az 1948-as politikai fordulattal a magyar társadalom elitjének, emlékezőközösségeinek egy jelentős része is megsemmisítette korábbi naplóit, feljegyzéseit. 1951-ben, közvetlenül kitelepítése előtt, Pallavicini-Andrássy Borbála mindezekről a következő-

6 Pető 2000.

7 Pentelényi 2009.

ket jegyezte fel: *„Kezdt fõni a fejem, és leültem gondolkodni. Ha kiemelnek ebbõl a lakásból, mi lesz avval a rengeteg irattal, levelezéssel, naplóval? Ki tudja, kire mennyiben lehet káros, sõt vészes? Kihez lehetne vinni, olyan, amit meg kell õrizni? Kiben lehet megbízni? Ki mer vállalni valamit, amikor nincs biztonság? Kinél maradhat érintetlenül bármi is, mikor megszûnt a lakás, a fiók, a tárca, sõt még a zseb sérthetetlensége is? Soha még olyan egyedül valónak nem éreztem magam. Nincs más hátra, el kell égetni, nehogy szentségtörõ kezekbe kerüljön férjem, szüleim, gyermekeim, testvéreim és sok-sok barátunk levelezése. Befûtöttem a kályhába, és nekiláttam a nagy pusztításnak. Nem mertem belenézni az iratokba, nehogy elkezdjek válogatni, latolgatni, emlékeimbe ellágyulni. Csak az tudhatja, mit éreztem ezen az éjszakán, aki ismer engem és azt a babonás tiszteletemet, amit az emberek kézírásával, papírra vetett gondolataival, egyéniségük élõ megnyilatkozásával szemben érzek. Ez anyámtól örökölt vonás, aki gyermekkorra óta megtartott minden levelet, amit szüleitõl és hat testvérétõl kapott. Összes naplót, sõt 1830 óta nagyszüleim egész levelezését. Egy részük elõször 1919-ben Tiszadobon, majd 1945-ben a János-hegyi »Istenszem« villában pusztult el. Ami megmaradt, az is volt nálam a Kuruclesi úton.»⁸ A naplóírás belsõ kényszere, amely a megörökítésre sarkallta íróját, jól tükrözõdik abban, hogy Pallavicini-Andrássy Borbála, noha megsemmisítette elõdei naplót, a kitelepítése alatt – ahogy a korábbi években – továbbra is naplót vezetett és beszámolt az õt ért eseményekrõl. A kitörés során a Vörös Hadsereg gyûrûjébõl sikeresen kijutott ifjú Kokovay Gyula családjánál a háború után házkutatást tartottak, és elvették Budapest ostroma során készült feljegyzéseit. *„Mivel osztályidegenek voltunk, erõsen figyelt emberek voltunk. Házkutatást tartottak nálunk, az egyik füzetet, a Budapest ostromának leírását megtalálták. Annak alapján engem bevittek a rendõrségre, faggattak [...]»⁹ Nem csak a múltban vesztek el ostromnaplók. A fõvárosi idõsek otthonaiban végzett beszélgetéseim során a nõknél azt tapasztaltam, hogy gyakorta éppen a szociális otthonokba történt beköltözéskor semmisítették meg ezen háborús naplóikat mondván, hogy haláluk után ne kerüljenek illetéktelenek kezébe az ifjúkori szerelmeik, reményeik és a második világháború szörnyûségeit megörökítõ írásaik. A szemtanú korosztály elmúlásával a hozzátartozók sem mindig õrzik/õrizték meg az**

⁸ Pallavicini-Andrássy 1990.

⁹ Kokovay Gyula, szóbeli közlés, Tiszaújváros, 2014.

elődök feljegyzéseit. Egyes naplók lomtalanításkor kerültek elő, mások pedig online portálokon kerültek értékesítésre, megint mások gyűjtőktől a kutatókhoz.

Az ostromnaplók írásának gyakorlata

Az ostromnaplók vizsgálatakor nem szabad megfeledkezni arról, hogy még a rutinos naplóírók is a hétköznapi gyakorlatoktól alapvetően eltérő élethelyzetekbe kerültek és így örökítették meg mindennapjaikat. Ez egyrészt „ösztönzője” volt az írásoknak, hiszen mindennap lehetőség adódott nagy jelentőségű, lokális eseményről hírt adni. Másrészről viszont a megváltozó körülmények gátat is szabtak a naplóírásnak. A pinceélet során a gyertyákkal, mécsesekkel takarékoskodó lakosság számára a naplóírás sokszor problematikus, kivitelezhetetlen volt. Egyes naplók beszámolnak arról, hogy eleinte a csendesebb időszakokban, az emeleti lakásokban meghúzódva, később pedig a pincékben íródtak tovább. *„Már nem lehet a lakásban lakni. Ezt a légópincében írom, egy karácsonyfagyertyánál, jelenleg csak 4-en vagyunk.”*¹⁰ *„A naplót most majdnem sötétben írom, azért biztosan tele van hibával. Fél 9-kor »leoltok«, nincs gyertya és már az is bűnös luxus, hogy a mécsessel fél órát olvasok.”*¹¹ *„Napló írás olajmécses fénye mellett”.*¹² *„Ezt a távirati stílusú naplót is egy pislogó olajmécs mellett írom.”*¹³ *„Egy mécses világánál írom ezeket a sorokat életem legszomorúbb szilveszter estéjén az óvóhelynek kinevezett pincében. Egy hét óta itt élünk, mert nem tanácsos kimozdulni.”*¹⁴ Nemcsak a fizikai, hanem a személyes lelki és szellemi adottságok is döntőek voltak, mivel a naplóírásra mint cselekvésre visszatérő jelleggel időt kellett szakítani. A naplóból úgy tűnik, hogy az ostrom előrehaladtával a lakosság egyre kevesebb időt töltött a bejegyzésekkel. A beírások gyakorisága, illetve azok hosszúsága általában csökkent az ostrom második felére, aminek fizikai és lelki okai egyaránt lehettek. Pesten január végére megindult az élet, sokaknak nem volt lehe-

10 Bank–Mihály–Tóth 2021, 119.

11 Takács 2002.

12 Ismeretlen szerző: *Buda utolsó ostromának átélése a Toldi Ferenc utca 60-ban.*

13 Bank–Mihály–Tóth 2021, 228.

14 Lux 2016.

tősége írni, mert más eseményekkel, a közmunkákkal, vagy éppen a megszállók előli meneküléssel, rejtőzködéssel voltak elfoglalva.

A budai íróknál megfigyelhető, hogy sokszor beleuntak a mindennapi írás önkéntes kényszerébe, demoralizálódtak. A naplóiírók idővel rádöbbenek arra, hogy a háború nemcsak jóval hosszabb, de jóval borzasztóbb is, mint ahogy azt elképzelték. Megfigyelhető, hogy a korábbi széles körű – vagy csak annak mutatott – írói fókuszok beszűkültek, jóformán csak a pinceélet területére szorult az információszerzés és a „tájékoztatási kényszer”. Noha szinte minden óvóhelyen voltak vízfordók, hírvivők, akik nap mint nap beszámoltak mindarról, amit láttak, tapasztaltak, vagy amit másoktól hallottak, ezeknek a beszámolóknak egyre kevésbé volt „hírértéke” a megfáradt lakosság körében. A naplóiírók egyre kevésbé akartak szembesülni a jelenük nyomasztó és megmásíthatatlan eseményeivel, megírni a veszteségeket, a kudarcokat. Nem jó szembesülni azzal sem, hogy a lakosság lényegében semmilyen felmerülő alapvető problémát nem tudott megnyugtató módon orvosolni. A naplóiírók reményvesztettsége általában január közepére történt meg, amelyet a Duna-hidak felrobbantása még jobban elmélyített. *„Lustaságomon erőt véve megírom a héten történt dolgokat. Az egyik nap hírei hatása alatt rettenetesen deprimált vagyok, másnap majd kibújok a bőrömből. Az események mindig kíváltként belőlem gondolatokat, de azokra csak úgy emlékeznék, ha rögtön leírnám. De így nemigen tudok beszámolni róluk.”*¹⁵ *„Már egyheti eseményt nem írtam le, néha az eszem is kihagy. Most már nagyon lázadok a sorsom ellen.”*¹⁶ A naplóiírók maguk is felfigyeltek arra, hogy az egyéni lét kiszolgáltatottsága beszűkítette látókörüket. *„A naplóírásomnál óriási eltolódást tapasztalok. Az elején nagy általánosságban szinte körképet írtam. Az ostrom napjai óta pedig egész egoista irányba fejlődtem.”*¹⁷ Mindez pedig arra enged következtetni, hogy a naplók tartalmi tudósításai az ostrom elhúzódásával csökkentek, a korábban felvállalt önkéntes történetírói és tudósítói szerepkörök alábbhagytak. Az írók már kevésbé tartják fontosnak az események leírását, a kudarcokat, már nincsenek új, hitelt érdemlő, reményt adó hírek sem. A legfőbb cél már nem a naplóírás és a történelmi események megörökítése, hanem a háború egyénenkénti, személyes túlélése.

¹⁵ Marót Miklós: *Naplótöredék 1944. december 12. – 1945. március 4.*

¹⁶ Bank–Mihály–Tóth 2021, 121.

¹⁷ Uo. 243.

A naplóírók céljai

A magánnaplók szerzői többnyire saját örömeikre írtak, az ostromnaplót pedig vigasztalás eszközei. Soraik az önigazolás eszközei. Lehetőséget nyújtott a veszteségek elgyászolására, valamint megörökítette a jövőért tenni szándékozó egyéni és közösségi tenni akarást. A fenti, többnyire ösztönösnek tekinthető motivációk mellett a naplóíróknak voltak tudatos céljaik is írásaikkal. Sokaknak volt írói ambíciója, reprezentációs szándéka, mely kiderül a naplóból. *„A kirakatban ceruzák és más irodaszerek mellett egy vastag füzetet láttam, amit elvettem magamnak. Verseimet terveztem abba beírni.”*¹⁸ A háború elmúltával egyes naplók letisztázásra, legépelésre, kiegészítésre kerültek, mely mögött az a cél is állt, hogy a szerző megjelenítse azt (például Pentelényi János,¹⁹ Vas István,²⁰ Fáy Hildegárd²¹ stb.).

Az egyes intézmények dolgozói ugyancsak sokat foglalkoztak azzal, hogy a megélt eseményeket dokumentálják (kárösszeírások, feljegyzések), és a háború végével összegezzék és letisztázzák. Kifejezetten erős volt ez a megörökítési szándék az egyházi intézményekben és dolgozóikban (például Szociális Missziótársulat,²² Sophianum²³ vagy éppen a Bécsi kapu téri evangélikus gyülekezet tagjai²⁴ stb.) A „barlanglakó” Széchenyi Viktor fiának, Széchenyi Zsigmondnak írt levelében következőképpen fogalmazta meg tapasztalatait a halála előtti hetekben. *„Pincében, rossz mécses világánál kezdem e sorokat, melyek tartalmát már egy ízben szóbelileg közöltem Veled, de tartok rá, hogy írásban is meglegyen – a mai viszonyok közt úgy kergetik a borzalmas benyomások egymást, hogy azok közt hamar elhalványul a kiejtett szó. [...] Ha megérném e jelenlegi világégés végét, azokat valamilyen formában közzé szeretném tenni. – Ha elpusztulok, és Te megmaradsz, arra kérek, vedd kezébe az ügyet s próbálj vele valamit. Az irodalom s a könyvkiadásban nagy jártassággal bírsz, bizonyára jól fogod csinálni.”*²⁵ A háború után közvetlenül külön az ostrom emlékeinek megírása céljából

18 Uo. 150.

19 Tamási 2009.

20 Monostory 1996, 592–593.

21 Fáy Hildegárd elmondása szerint egész életében törekedett, hogy ostromnaplóját kiadhassa.

22 *Ostromnapló – Szerzetes nővérek a halálkatlanban. 1944. március 19. – 1946. február 16.*

23 Gutzwiller 2015.

24 Vö. Kolozi Piroska naplója, Bagár Iván segédlelkész naplója, utóbbi megjelenés alatt.

25 Cs. Lengyel 1997, 251.

készültek kisalakú emlékiró füzetek. Olykor nem is maga a szerző, hanem közvetlen környezete szorgalmazta az események rögzítését vagy éppen kiadását. *„Amikor meghallotta, hogy naplót írok, rögtön jelentkezett, hogy fenntartja a jogot, hogy közösen írjunk majd egy könyvet. Na, ha rá kell majd várnom! Megmondtam neki mindenesetre, hogy én ezt csak Neked írom, és semmi olyan tervem nincs, hogy ezt könyvként adjam ki, de ő teljesen lázba jött, így meghagytam ebben a hitében, ahogy őt ismerem, úgyis hamar megfelejtkezik róla.”*²⁶ A naplók megjelentetése az 1948-as rendszerváltozásig csak keveseknek adatott meg.

Az egyes reprezentációs szándékok ellenére a napló többnyire intim, sokszor csak az írója számára publikus. Juhász Márta németül vezette a naplóját, de olyanra is akad példa, hogy a megélt történeteiknek rögzítési szándékát az egész ostrom alatt titkolták. *„Mivel közismert szerénységünk lassan feléri a bölcsékét. Bizonyítjuk... Ünnepelesen elégetjük az alapítólevelet. Körülálltuk a cserépkályha hamutálát. Sercent a gyufa. Fellobbant a láng. Por és hamu a KIC²⁷ múltunk. Úgyis titkos volt... Úgyis megmarad emlékeinkben. »Persze...« mondta a tankos fiú: »Nem lenne baj, ha egyes stréberek feljegyzéseiben megmaradna.« Az egyes »stréberek« nekem szólt... Végig elhitték, hogy pszichológia kollokviumra jegyzetelek.”*²⁸

A budapesti ostromnaplók jellemzői

Az ostromnaplók sokszínűek. Az írók eseményekre való rálátása is különböző. Az értelmi felkészültség mellett döntő a lelki érintettség. Például az ifjú Máriási Masznyik Iván nemcsak megírta naplóját, hanem látványos rajzokat is készített bele.²⁹ Egyesek az ostrom után „magukra hagyták” írásaikat, mások letisztázták és legépelték. A különbözőségek ellenére a naplókban található közös jellemzők is. Legtöbbször két tudatos cél karakteresen megtalálható: az egyik az egyéni múlt megörökítésének szándéka, a másik pedig az utókor tudatos tájékoztatása. Mindkét ok a budapesti ostromnaplók sajátossága. A naplóírók sokszor éppen a késői

²⁶ Miklauzič 2018.

²⁷ KIC: Kibombázott Ifjak Clubja, informális ifjúsági csoport, melyet 1944. december 29-én az Attila út 6. szám alatt lakó fiatalok alakítottak.

²⁸ Bank–Mihályi–Tóth 2021, 118.

²⁹ A napló a szerző tulajdonában. Kiadás alatt.

utódokat kívánják tájékoztatni a múlt egy általuk fontosnak vélt darabjáról. A források egy része – ha olykor laikusan is, de – tudatosan a későbbi korok történészeinek készült! Mindez merőben más értelmezést tesz lehetővé a kutatók számára, hiszen kevés az olyan történeti forrás, ami tudatosan kívánja megörökíteni egy vészorszak eseményeit, pont akkor, amikor a hivatalos dokumentálás szünetel, vagy nem megfelelően működik. Más – sokszor átláthatatlan összefüggésű – magánnaplóktól eltérően az ostromnaplók eltérő terjedelmükből kifolyólag is lényegesen egyszerűbben feldolgozhatók és értelmezhetők. Azonban a naplók alapján felvázolhatók lokális kapcsolatrendszerek, értékrendek, nézőpontok, melyek közel sem maguktól értetődőek. Minden napló és írója egy megoldásra váró rejtély. Tisztában kell lenni azzal, hogy gyakorta nem lesznek meg azok a kiegészítő információk, amelyekkel a naplóírót kellően be lehetne mutatni. Ezen sajátosságok pedig a teljesebb körű forráskritikai vizsgálatok lehetőségeitől fosztják meg a kutatót.

Számos, írásban rögzített állítás nem megismerhető, ellenőrizhető a későbbiekben. Mégis, összességében a megmaradt naplók jó forrást biztosítanak arra, hogy megvizsgálhassuk, egy nagy jelentőségű eseményre a társadalom egyes tagjai, közösségei hogyan reagáltak, mit, miért és hogyan tartottak megörökítésre érdemesnek. Az ostromnaplók rámutatnak arra, hogy milyen egyéni és közösségi nehézségek, sorskérdések foglalkoztatták a pincékbe rekedt embereket. A naplók felvázolnak problématerképeket és a megoldásokat is. Továbbá hangsúlyos értéként jelenik meg a múlt megörökítésének szándéka. A naplóírók meg akarták örökíteni az elmúló jelent, ezért sok recens jelenség leírásával foglalkoztak, amelyek mind-mind segíthetik a korszakot (re)konstruálni kívánó kutatók munkáját. Az írók egyfajta „értékleltárakat” készítettek, amelyekben naponta felsorolták „veszteséglistáikat”. Ki, mi és hogyan pusztult el közvetlen környezetükben. A felsorolások természetesen a belátható eseményekre korlátozódtak, az egyéni életvilágok beszűkült információszerzésére, híreire és rémhíreire. A rögzítők a számukra nem lényeges, a hitelt nem érdemlő, illetve az adott kontextusban érdektelennek ítélt eseményekkel nem foglalkoztak, így azokat nem rögzítették. Számos esetben valódi, hiteles „krónikásként” kívántak tájékoztatást adni egy elsodort városból. Tudatosságuk ellenére sem szabad megfeleledkezni arról, hogy az események bekövetkezésekor sem voltak mindentudóak. Forrásaik gyakorta egy-egy lapos propaganda-újságcikkre, a pletykákra

és a szűkösen megélt hétköznapok tapasztalataira épültek. Gyakorta téves ok-okozati összefüggéseket, valamint a hitekkel, vágyakkal átítatott elképzeléseket rögzítettek tényként. A naplóíró látószögei, megörökítési szándékai, képességei, információkészlete, társadalmi beágyazottsága, személyes bátorsága, íráskészsége stb. mind-mind befolyásolja az események rögzítését. A szerző által megírt események nem egyenlők a megtörtént eseményekkel. A naplóírók nagyon ritkán voltak olyan pozícióban, hogy helyes ok-okozati összefüggéseket határozhassanak meg, kiváltképpen a háborús cselekményeket illetően. A hitek, vélekedések gyakorta nagyobb súlyt kapnak a leírásokban, mint a tények felsorolása. A sokszor ellenőrizhetetlen egyéni életutak sűrűjében nehéz megrajzolni azt a kontextust, mely a források értelmezéséhez közelebb viheti a kutatókat. A naplók nem értéksemlegesek, rögzített közléseiket így kell értelmezni. Az életrajzoknál megfigyelhető „önéletrajzi paktum” nem annyira kiforrottan, de ugyancsak megjelenik a naplóírók esetében is. Senki nem kíván saját gyengeségéről, botlásairól emléket állítani, így a naplók megörökítésének módjai ezen sajátságokat és hiányosságokat is magukon viselik. Mindezek ellenére talán a naplók a „legőszintébb” ego-dokumentumok. Az önvizsgálat, a megtévedések, az emberi gyarlóság beismerése megjelenik az ostromnaplókban (lopás, meghunyászkodás, árulás stb.), többnyire valamilyen szépítéssel, önfeloldozó zárással. *„A cukrászdába is bemásztak, de ott nem találtak semmit. Mivel Anna tudta, hogy mindig papír vagy füzet után áhítozom, amire írhatok, az üzleti könyveket is elhozta, amibe elegendő üres papírt találtam, sőt, egy füzet is volt közte, amit azonnal használatba vettem. A kézimunkaboltban egy főhadnagy véget vetett a szabadrablásnak, valószínűleg attól félt, hogy neki nem marad semmi. Biztosan elvitte a maradékot, most ez a divat.”*³⁰

A szerzők *in medias res* kezdéseikkel sokszor túlzottan „titokzatossá” teszik a naplókat. Az eseményeket rögzítők gyakorta adósok maradnak a helyszínek, személyek és egyéb kontextusok bővebb bemutatásával, mivel azok számukra a jelenben ismertek voltak, részletezésüket, megírásukat szükségtelennek tartották. A naplókban szereplő személyek rokoni, társadalmi kapcsolatai, az íróhoz fűződő viszonyai gyakran ugyancsak rejtve maradnak. Mégis lehetőséget kapunk, hogy a naplók által néhány

napra, hétre megismerhessünk töredékes sorsokat, életeket, hogy aztán a tudósítások az ostrom befejeztével hirtelen véget érjenek.

Az ostromnaplók tanulmányozása során fel kell tennünk azokat a kérdéseket, hogy ki, kinek és miért jegyezte le sorsfordító heteit. Ahány naplóiőr, annyi válasz adható ezekre kérdésekre. Az eltérő kor, nem, társadalmi tagolódás, iskolázottság stb. ellenére a Budapest ostromáról beszámoló pincenaplók közül mégis megtapasztalható több olyan közös cél, mely lehetővé teszi, hogy ezeket a sajátos műfajú forrásokat egymással is összehasonlítsuk. A naplók megértését segíti a sokszor azonos társadalmi réteghez való tartozás, valamint az a tény is, hogy a források térben és időben jól lehatárolhatóak. Továbbá az írások mögött kitapintható egy belső, ösztönös indíttatás.

A naplóiőröket pszichológiai szükségletek is vezették. Az írás az elbeszélhetetlen események sűrűjében az önkifejezés egyik eszköze lett. Ezek az írások az egyén számára nemcsak a megőrzést, hanem egyben az értelmezést is segítették. A viharos sebességgel elmúló jelen, a múlt megörökítésének szándéka minden naplóiőrt motivált és befolyásolt. A naplóiőrök pontosan tisztában voltak azzal, hogy saját életük és hazájuk jelentős átmeneti szakaszba került, amely után minden másképpen lesz, mint ahogy korábban megszokták. Olyan korba kerültek, amikor minden radikális gyorsasággal megváltozhat. Felismerték, hogy a jelen változásai el fogják söpörni az addig kialakult társadalmi normákat, az egyéni életutak sokaságát. A veszteségérzés, a félelem, a pánik ugyancsak motiválhatott egyes írókat. Alapvető emberi igény a jelhagyás, amely felerősödhet a fizikai lét veszélyeztetése esetén. A megörökítési vágy minden egyén és közösség ösztönös tulajdonsága, akárcsak a túlélés. Budapest ostromlott lakossága – pincékbe szorult, látszólagos „passzivitása” ellenére – minden erejével túl akarta élni a háborút. Ehhez minden tőle telhetőt megtett, fizikailag (például vízszerezés), szellemileg (például naplóiírás) és lelkileg (például imádság) egyaránt. Minden összedőlt ház saját jelenbeli identitását és múltjának a részét képezte, amelyről jelet kívánt hagyni. Ugyanígy megemlékeztek halottaikról, még a legkezdetlegesebb szükségtemetéseiket is igyekeztek megjelölni, az elhunyt nevét, a halál okát stb. papírra vetették, hogy a hozzátartozóknak a későbbiekben beszámolhassanak. Az élet és az emberi civilizáció nyomhagyási kényszere a háború legsötétebb napjaiban is jelen volt.

A naplóírók a napi „veszteséglista” felsorolása mellett az egyéni és közösségi élet legfontosabb megpróbáltatásairól is rendszeresen beszámoltak. A válság, a létproblémák jelenléte minden napló állandó témája. A mindennapi élet fogyatékoságai, a szokások radikális megváltozása, az élet hiányosságai nagyszabású életstratégia-váltásra sarkallták a közösségeket és az egyéneket egyaránt. A túlélés érdekében, ha ideiglenesen is, de el kellett térni egyes, korábban közmegegyezésen alapuló erkölcsi normáktól, szokásoktól. A közösségek alternatív és egy átmeneti életstratégiát alakítottak ki, melyek eseményeiről a naplók – más forrásokhoz képest – beszédesebben faggathatóak. A felmerülő problémákat rendszerint – kiváltképp az ostrom első felében – együtt igyekeztek a lakosok megoldani, sokszor a légóparancsnok vezetésével (például közös főzés, romeltakarítás, kútásás stb.). Idővel a fizikai és lelki erőforrások felélésével, az elhúzódó ostrommal, a pincékben történő kényszerű együttéléssel egyre gyengébbé váltak az emberi kapcsolatok. A növekvő konfliktusok, az apátia, valamint az ideiglenes életstratégiák kudarcai növelték az elszigetelődést, mely a naplókön keresztül is tetten érhető. *„A pincében mindenki veszszeszik. Az élelmiszer fogytán van. Újból összeírta Galambos a készleteket. Bátyám élelmiszerét is felkutatták és lefoglalták.”*³¹ *„A sok durvaságot, igazságtalanságot elviselni nagyon nehéz, és még nehezebb túrni!”*³² Többnyire a legfontosabb emberi szükségletek kielégítéséről számolnak be. Az ivóvíz- és élelemszerzésről, a közösségi élet elviselhetővé tételét szorgalmazó intézkedésekről (például tisztálkodás, halottak eltakarítása).

A hadifogolynaplók a visszaemlékezésekhez hasonlóan a fizikai lét veszélyeztetésére világítanak rá, így többek között a gyenge koszt, az éhezés ezekben is nagy szerepet kap. A serdülő- és kamaszkorúak, az állandóan éhes fiúk gyakran említik középpontban az étkezést írásaikban. *„Éjszaka alszunk. Várjuk a reggelit. Dél előtt válogatott lakomát előidézve várjuk az ebédet. Ebéd után emésztünk és várjuk a lefekvést.”*³³ *„Kissé feltűnő, hogy az egész naplóban fontos helyet foglalnak el az ételek leírásai. Vacsorára lángost ettünk, jó tömítő volt, mert keletlen tésztából készült. Ebédre első nap paprikás krumpli, másnap borsófőzelék volt.”*³⁴ *„Végül is a sütőporok lejáratási dátumának sorrendjében, éhségemben megettem ezeket mind, bár*

31 Tamási 2009.

32 Szalay 2016.

33 Bank–Mihályi–Tóth 2021, 228.

34 Uo. 239.

egy kicsit csípte a nyelvemet és köhögtette torkomat kesernyés-savanykás ízével ez az élelmiszernek egyáltalán nem nevezhető »étel«.³⁵ Arra is van példa, hogy az ostrom közepe, vége felé szinte csak az elfogyasztott ételek kerülnek említésre a napi események között. Az Eötvös Collegium kiváló értelmiségi fiataljai sokszor csak az étkezéseket jegyezték fel az múltó napokból. „1945. január 31. szerda. Ebéd: székelygulyás (lőhúsból). Vacsora: Krumplileves [...]”³⁶ Az ostrom végére a közöny, az érdektelenség a naplókön keresztül is megtapasztalható, amikor már a táplálkozás – az életben maradás záloga – sem nyújt vigaszt. „Az állandó aknázás felőrli az idegeinket. Már nem ízlik sem étel sem ital, csak aludni szeretnék.”³⁷ A folyamatos kudarcok a naplóiírók motivációit is kikezdték, sok napló még az ostrom vége előtt abbamaradt. Arra is van példa, hogy személyes tragédiák, például a naplóiíró halála, vagy közeli hozzátartozó halála, a jelen el nem fogadása szakítja félbe még az ostrom alatti naplóiírást: „Aztán tehát a nevem napján, délután fél kettőkor földbe temettük őket. A soknál is több volt. Ez a két nap eseményei minden eddigi reménységem összeomlott. Abbahagyom a naplóiírást!”³⁸ Rudnyánszky Éva február 2-án befejeződött naplója is beszédesen szakad félbe: „Már mindenki csak az életét menti, nem számít semmi, csak élve kikerülünk innen. Még egy hetet nem bírunk ki.”³⁹ A reményvesztettség mentálisan és morálisan is tönkretette a lakosságot, nem folytatták megkezdett írásaikat, így sokszor a későbbi életút is teljesen ismeretlen marad.

Összegzés

Az ostromnaplók többsége megegyezik abban, hogy tartalmaznak egyfajta „veszteséglistát”, melyben napi rendszerességgel számolnak be az egyén identitását meghatározó személyek, épületek, tárgyak stb. pusztulásáról. A múlthoz való kapcsolódás az emberi természet sajátja. A múlt, a közös emlékek meghatározzák az egyén és a közösség identitását, így azok pusztulása az egyén önképének pusztulása is egyben. A veszteségek

35 Uo. 147.

36 Dörnyei 2004.

37 Bank–Mihályi–Tóth 2021, 153.

38 Uo. 129.

39 Uo. 140.

felsorolása mellett a naplóiírók a túlélésért folytatott egyéni és közösségi események listáját is rögzítik. Mit és hogyan tettek meg az életben maradásért? Az ételszerzés, vízfordás, kútásás, szükségtemetések, romeltakarítások stb. mind-mind a jövőért tett erőfeszítéseket mutatják be. Az elmúlás momentumai és az életben maradás lépéseinek párhuzamos bemutatása az ostromnaplók sajátossága, mely megkülönbözteti őket más magánnaplóktól. A naplóiírók nap mint nap ösztönösen beszámoltak arról, hogy mit tettek a közösség múltjáért, halottaiért, lerombolt házaiért stb., valamint arról, hogy mit tettek az életben maradtakért, a jövőért. Maga a naplóiírói tevékenység önmagában is jövőigénylő magatartást feltételez. A naplóiírók számos esetben tudatosan a jövőt kívánták tájékoztatni, amikor jövőképük megsérült, reményvesztetté váltak, a naplóiírási tevékenysége alább maradt. Az ostrom befejezésével, az élet normalizálódásával a naplóiírók is befejezték írásukat, mert önként vállalt munkájukat befejezettnek tekintették. Sokan a pincében eltöltött heteket még igyekeztek később összegezni, letisztázni, legépelni, számos esetben kiadásra előkészíteni, közösségivé tenni. 1945 és 1948 között, a háború utáni katasztrófális gazdasági viszonyok közepette csak kivételes pénzügyi és szakmai adottságokkal sikerült az ostromnaplók kiadása (például Kosztolányi Dezsőné Harnos Ilona: *Tüzes cipőben*⁴⁰). 1948 után pedig a politikai rendszer által kialakított őszintétlen, egyre fagyosabb légkör nem tette lehetővé az ostromnaplók cenzúra nélküli megjelenését. Az 1989-es rendszerváltozás után a magánnaplók kiadásával a történelemtudomány számos új és nélkülözhetetlen forráshoz jutott, melyek tovább árnyalják és pontosítják az ismereteket a főváros második világháborús ostromáról, a lakosság háborús hétköznapjairól.

Irodalom

- Bank, Barbara – Mihályi, Balázs – Tóth, Gábor 2021: *Naplók az óvóhelyről. Budapest ostroma civil szemmel*. Budapest, Nemzeti Emlékezet Bizottsága.
- Bódy, Zsombor 2013: *Magyarország társadalomtörténete a két világháború között*. Egyetemi jegyzet. Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar.
- Cs. Lengyel, Beatrix 1997: Budapest ostroma. Széchenyi Viktor gróf feljegyzései, 1944. december 24. – február 12. – Tanulmányok Budapest múltjából. *Budapest*, 26. sz. 189., 251–261.

⁴⁰ Kosztolányi 1948.

- Dörnyei, Sándor (szerk.) 2004: Részletek Imolya Imre krónikájából. In uő. (szerk.) *A háború sújtotta Eötvös Collegium. Eötvös Collegium*. Budapest, Eötvös Műhely, 19–41.
- Gutzwiller, Jörg 2015: *Szelíd erő. Hildegard Gutzwiller – Egy bátor keresztény, aki zsidókat mentett meg*. Budapest, Új Ember.
- Ismeretlen szerző: *Buda utolsó ostromának átélése a Toldi Ferenc utca 60-ban*. <http://www.roncs-kutatas.hu/node/9450>
- Juhász, Eszter 2020: *Ostromnapló Budapest, 1944–45*. Szerk.: Miklauzič, István. <http://mek.oszk.hu/18200/18256/18256.pdf>
- Kosztolányi, Dezsőné 1948: *Tüzes cipőben*. Budapest, Káldor Kiadó.
- Lux Gyula 2016: *Hadinaplóm*. Budapest, Püedlo.
- Monostory, Klára 1996: Vas István Ostromnaplója elé. *Holmi*, 4. sz., 592–593.
- Pallavicini, Ede 1990: *Pallavicini-Andrássy Borbála kitelepítési és 1956-os naplója*. Budapest, Gondolat.
- Pentelényi, János: *Ostromnapló Budapest 1944–1945*. Szerk.: Tamási, Miklós. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/ostromnaplo-budapest-1944%E2%80%931945>
- Pető, Andrea 2000: Budapest ostroma 1944–1945-ben – női szemmel. *EPA Budapesti Negyed*, 29–30., 3–4.
- Szalay, György: *Bertalan Ferenc ostromnaplója*. <http://oroszlanosudvar.hu/2016/09/25/szegeny-buda/>
- Szegedy-Maszák, Mihály 2016: Az első világháború a prózairodalomban. Jelen a múltban, múlt a jelenben: in memoriam Pierre Boulez / Szegedy-Maszák Mihály. *Pesti Kalligram*, 5–46., Pozsony.
- [Szerkesztő feltüntetése nélkül] 2014: *Ostromnapló – Szerzetes nővérek a halálkatlanban. 1944. március 19. – 1946. február 16*. Budapest, Kairosz.
- Takács, Márta 2002: Anka naplója 1944. március 14. – 1945. március 5. *Budapesti Negyed*, 37., 3. <http://epa.oszk.hu/00000/00003/00028/naplo2.htm>